

Методологічні підходи до організації дослідження психологічних детермінант адаптації безробітних у процесі перенавчання

У статті представлено результати аналізу методологічних підходів до організації досліджень психологічних детермінант адаптації безробітних. З'ясовано, що психодіагностичний інструментарій дослідження детермінант адаптації повинен включати методики оцінки ціннісних орієнтацій, особистісної мотивації, індивідуально-психологічних особливостей, моделей поведінки та емоційно-вольової сфери безробітних.

В основу формування психодіагностичного інструментарію дослідження психологічних детермінант адаптації безробітних у процесі перенавчання покладено наукові підходи, які дають можливість отримати емпіричні дані завдяки організаційним, експериментальним, інтерпретаційним процедурам і методам обробки даних.

Ключові слова: детермінанти, аналіз, адаптація, безробітні, психологічні дослідження, психодіагностичний інструментарій.

В.Г. Пасичная
аспірантка кафедри психології,
Університет економіки і права «КРОК»

Методологические подходы к организации исследования организационно-психологических детерминант адаптации безработных

В статье представлены результаты анализа методологических подходов к организации исследований психологических детерминант адаптации безработных. Выяснено, что психодиагностический инструментальный исследования детерминант адаптации должен включать методики оценки ценностных ориентаций, личностной мотивации, индивидуально-психологических особенностей, моделей поведения и эмоционально-волевой сферы безработных.

В основу формирования психодиагностического инструментария исследования психологических детерминант адаптации безработных в процессе переобучения положено научные подходы, которые позволяют получить эмпирические данные благодаря организационным, экспериментальным, интерпретационным процедурам и методам обработки данных.

Ключевые слова: детерминанты, анализ, адаптация, безработные, психологические исследования, психодиагностический инструментальный.

Methodological approaches to organization of research of organizational and psychological determinants of adaptation of the unemployed

The article presents the results of the analysis of methodological approaches to the organization of studies of the psychological determinants of adaptation of the unemployed. It was found that the psychodiagnostic toolkit of the study of the determinants of adaptation should include methods for assessing value orientations, personal motivation, individual psychological characteristics, behavior patterns and the emotional-volitional sphere of the unemployed.

The basis for the formation of psychodiagnostic toolkit for studying the psychological determinants of adaptation of the unemployed in the process of retraining is based on scientific approaches that make it possible to obtain empirical data through organizational, experimental, interpretative procedures and methods of data processing.

Key words: *determinants, analysis, adaptation, unemployed, psychological research, psychodiagnostic toolkit.*

Постановка проблеми

Розвиток сучасної української економіки вимагає оперативної та адекватної адаптації працівників до ринку праці, особливо у випадках втрати ними місця роботи і професійної перепідготовки.

Аналіз літератури показав, що феномен адаптації безробітних як соціально-психологічного явища характеризується складністю, багатозначністю, багатовимірністю, багатогранністю і виявився предметом вивчення організаційних психологів [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12].

Аналіз підходів до методів психодіагностики адаптації безробітних показав, що існують різноманітні підходи дослідження цього феномена, які не стільки суперечать, як доповнюють один одного.

Водночас, психологічні особливості і зокрема питання психологічного дослідження детермінант адаптації безробітних під час психологічного супроводу протягом професійного перенавчання опинилися поза увагою науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Останнім часом в роботах науковців

висвітлюється проблематика підходів щодо дослідження адаптації безробітних на ринку праці, більшою мірою у межах становлення організаційної психології, фундаторами якої в Україні є С. Максименко і Л. Карамушка. З'явилися їхні фундаментальні праці, праці співробітників лабораторії організаційної психології Інституту психології імені Г. Костюка та інших учених [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12].

У науковій психологічній літературі західних країн показано складність і багатозначність досліджень окремих аспектів психологічної адаптації безробітних. Більшість вчених виокремлюють певні напрями дослідження психологічних проблем безробітних, які мають переважно практичне спрямування і стосуються особливостей технологій найскорішого працевлаштування, технологій професійного перенавчання, виокремлення особливих властивостей окремих категорій безробітних та їхньої мотиваційної сфери [13, с. 221-234]. Водночас окремі положення і закономірності, які встановлено західними організаційними психологами в умовах і реаліях розвитку нашої держави, не під-

тверджуються і потребують певного переосмислення та доповнення як у напрямі психодіагностики, так і застосуванні методів психокорекції.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У структурі загальних проблем адаптації безробітних не розв'язана раніше частина, що стосується обґрунтування психодіагностичного інструментарію, організації емпіричного, формуючого і констатуючого експериментів з дослідження детермінант адаптації безробітних під час психологічного супроводу професійного перенавчання.

Формулювання цілей статті

Мета статті – розкрити методологічні підходи до організації дослідження детермінант адаптації безробітних та обґрунтувати відповідний психодіагностичний інструментарій.

Виклад основного матеріалу дослідження

Перехід будь-якої людини з однієї сфери діяльності до іншої, зміна професії, соціального середовища тощо – це події доленосні, межові, а іноді й досить драматичні. Вони супроводжуються змінами не тільки в поглядах, настроях, а й у формуванні нових соціальних установок, ціннісних орієнтацій, особистісної мотивації, моделей поведінки і діяльності в цілому. Це зумовлює специфіку змісту та психодіагностичного інструментарію досліджень структури і динаміки соціально-психологічної та соціально-професійної адаптації безробітних, які, зокрема, проходять професійну перепідготовку [14, 15, 16].

Успішність цієї адаптації тісно пов'язана з рівнем адаптаційних можливостей особистості безробітного, впливом організаційно-психологічних детермінант, готовністю безробітного до прийняття та входження у нове професійне та соціальне середовище (отримання нового соціального статусу).

У відповідності до такого підходу, обґрунтування ефективного психодіагнос-

тичного інструментарію дослідження адаптації будується на розумінні того, що безробітні в процесі професійного перенавчання із використанням методів психологічного супроводу, мають працювати в умовах зовнішніх і внутрішніх ризиків ринку праці, у конкурентному середовищі, що накладає відбиток на індивідуально психологічні характеристики особистості, мотиваційну, когнітивну, поведінкову та емоційно-вольову сфери людини.

У науковій літературі специфіку психодіагностики вбачають у тому, що вона є науково-практичною діяльністю, оскільки здійснюється з метою виявлення реально-го стану суб'єкта та прагне до точного та наукового опису досліджуваного психічного явища [17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26].

Сучасна тенденція розвитку психодіагностичного аспекту психології та психотерапії виявляється у психодинамічному підході, який орієнтується на цілісне бачення людини в її свідомих і несвідомих виявах, а не тільки з орієнтацією на дискретні характеристики [27, с. 52].

Методи психологічного дослідження розглядаються в нерозривному зв'язку з психологічною теорією постають певним способом отримання емпіричних даних і розглядаються як сукупність, що складається з організаційних, емпіричних та інтерпретаційних процедур і методів обробки даних. При цьому вченими сформульовано такі вимоги до методів дослідження психічних явищ: психічні явища необхідно вивчати в їхньому розвитку, взаємозв'язку та взаємозалежності; метод психологічного дослідження має бути адекватним предмету дослідження, розкривати суттєві, а не випадкові, не другорядні особливості певного психічного явища, стану чи якості, які досліджуються [23, 28, 29].

У контексті класифікаційної схеми, запропонованої Б. Ананьєвим [30, с. 96], можна говорити про організаційні, емпіричні методи, методи оброблення даних та інтерпретації, які є окремими етапами психологічного дослідження. У процесі вирішення завдань нашого дослідження ми творчо використовуємо ці методи:

- організаційні (порівняльний, який передбачає зіставлення різних груп (вибірок) досліджуваних; комплексний, який виявляє міждисциплінарний характер дослідження);

- емпіричні (обсерваційні, експериментальні, психодіагностичні, біографічні методи, методи аналізу процесів та продуктів діяльності);

- обробки емпіричних та експериментальних даних (кількісний, який передбачає математико-статистичний аналіз, та якісний, який передбачає диференціацію матеріалу за типами, групами, варіантами тощо);

- інтерпретаційні (генетичний, який передбачає інтерпретацію матеріалу дослідження як динамічного явища, та структурний, що передбачає інтерпретацію матеріалу дослідження у площині системного принципу та типів зв'язків між елементами системи).

Наступним підходом щодо загальних принципів дослідницьких методів є така думка С. Максименка: проблема методу наукового дослідження є фундаментальною, вона безпосередньо пов'язана з основними теоретичними і прикладними аспектами науки і набуває особливого значення. Автор виокремлює три підходи до визначення методу дослідження у практичній психології: 1) під методом дослідження розуміється спосіб отримання емпіричних даних; 2) метод дослідження являє собою сукупність, що складається з організаційних, емпіричних, інтерпретаційних процедур і методів обробки даних; 3) метод психологічного дослідження розглядається в нерозривному зв'язку з психологічною теорією [25, с.1-8].

На підставі наукових підходів С. Максименко формулює такі вимоги до методів дослідження психічних явищ:

- психічні явища необхідно вивчати в їхньому розвитку, взаємозв'язку і взаємозалежності;

- метод психологічного дослідження має бути адекватним предмету дослідження, розкривати суттєві, а не випадкові, не другорядні особливості психологічного процесу, стану чи якості, що досліджуються.

Дослідження організаційно-психологічних детермінант адаптації безробітного у нашому дослідженні починається з вивчення відносно статичних якостей (конституційно-морфологічних, фізіологічних, біоенергетичних, психофізіологічних, психічних, соціально-психологічних та інших), які зумовлюють увесь спектр адаптаційних властивостей безробітних, оскільки вони вимірюють не тільки професійно важливі якості в традиційному розумінні, але й фактори, які визначають особливості функціонування та динаміку розвитку цих якостей у професійній діяльності [21, 22, 24, 31, 32].

Існує ціла низка методів оцінювання функціонального стану, працездатності та адаптаційних можливостей людини: обсерваційні (реєстрація зовнішніх проявів), фізіологічні, біохімічні та психометричні (оцінювання успішності здійснення певного виду діяльності, зокрема навчальної), суб'єктивні (особистісні опитувальники, суб'єктивне шкалювання характеристик певних станів та компетенцій).

Під час психологічного супроводу професійного перенавчання при дослідженні детермінант адаптації безробітного слід діагностувати особливості мотивації, характеру, «Я-концепції», емоційного вигорання, вольових якостей, психофізіологічного стану, компетентнісного (менеджерського) потенціалу, соціальної взаємодії.

Загалом, існує багато психодіагностичних методик і показників (ознак), які дають змогу з'ясувати психологічний стан людини. Метод системного узагальнення досліджуваних даних дає підстави дійти висновку, що доцільним є не стільки розширення переліку показників, скільки пошук їхніх взаємовідношень і виявлення узагальнених показників функціональної структури елементів системи, що передбачає чітке визначення принципів вибору методів діагностування психологічного стану. Серед них важливим є: вибір таких ознак, які відбивають реакцію найважливіших субсистем цілісної функціональної системи; пошук інформації про ставлення людини до конкретної діяльності; цілі та способи реагування на ті чи інші об-

ставини, оскільки ставлення людини до діяльності, стиль саморегуляції значно змінюють очікувану в зв'язку з ситуацією картину психологічних зрушень [33, с. 325-346].

Одним із найважливіших критеріїв діагностування психологічного стану вважаються зміни (зниження або підвищення) ефективності діяльності, коли можна виокремити завдання, які вирішуються через діагностування стану. Для цього необхідно визначити наступне: готовність безробітного до нового виду діяльності після використання методів психологічного супроводу та професійної перепідготовки; зареєструвати момент зміни стану; знайти перехід у стадію динамічного узгодження; виявити його потенційну здатність виконувати роботу на заданому рівні діяльності; встановити його перехід до попередньо визначеного стану; порівняти його стан до і після реалізації певної діяльності [15, 16, 24, 33, 34].

Із групи обсерваційних методів нами використано метод спостереження як цілеспрямоване організоване сприйняття і реєстрація поведінки об'єкта, як найбільш безпосередній спосіб одержання даних – у чому й полягає його цінність як методу наукового пізнання.

З урахуванням системного підходу у нашому дослідженні використано такі різновиди спостереження: безпосереднє та опосередковане; вибіркове, включене і невключене; неформалізоване та несистематичне (коли важливим є не фіксація причинних залежностей і опис явищ, а, скоріше, створення певної узагальненої картини поведінки безробітних під час психологічного супроводу в умовах професійної перепідготовки) [25, 27, 28].

Як метод дослідження ми використовували психодіагностичну бесіду, під час якої зіставлялися показники методик та виявлялися певні індивідуально-психологічні особливості, що вважається ефективним методом дослідження поведінки досліджуваного [27, 29].

З метою отримання необхідних емпіричних даних нами використано метод анкетування (сукупність запитань, що

пропонуються респонденту, відповіді якого й утворюють необхідну дослідницьку інформацію) – це структурно організований набір запитань, кожне з яких логічно пов'язане з центральним завданням дослідження.

Окрім того, в дослідженні використано низку експериментальних методів, які дали змогу у контрольованих умовах здійснити цілеспрямоване та систематичне реєстрування певних проявів досліджуваних у відповідь на змінювані фактори (шляхом маніпулювання незалежною змінною) [20, 23, 32].

Загалом, у процесі збору та аналізу емпіричних даних щодо дослідження організаційно-психологічних детермінант психологічної адаптації безробітних під час психологічного супроводу професійної перепідготовки ми використовували комплексний підхід, котрий дозволив зіставляти та перевіряти отримані дані та включати співбесіди з безробітними, анкетування, спостереження, психодіагностичні методики.

Обґрунтовуючи комплекс методик дослідження, ми спираємося на два підходи психодіагностичного методу: об'єктивний та суб'єктивний. У роботі враховано основні принципи підбору психодіагностичних методик, а саме: застосування особистісних опитувальників, які пройшли психометричну апробацію; адекватна інтерпретація тесту, з урахуванням теоретичної концепції, на якій він базується; суворі відповідність діагностичних цілей призначенню тесту; використання тесту в певній сфері, для якої він призначений; дотримання структурних вимог до психологічних тестів, у тому числі психометричні характеристики та регламентація процедури дослідження з метою збереження точності вимірювань [18, 19, 22].

У відповідності до мети дослідження комплекс методик спрямовано на дослідження мотиваційної сфери, професійного спрямування, індивідуально-психологічних та соціально-психологічних особливостей, емоційно-вольових якостей безробітних.

До блоку методик дослідження дина-

міки змін мотиваційної спрямованості безробітних увійшли: методика «Мотиваційний профіль» (розроблена Ш. Річі і П. Мартіном) [35], опитувальник вивчення структури професійних мотивів «Оцінка рівнів домагань» В.К. Горбачевського [19, с. 115], методика «Смисложиттєвих орієнтацій» (СЖО) Д.О. Леонтьєва [36].

Дослідження динаміки змін професійного спрямування безробітних здійснено за такими методиками як: методика оцінки комунікативних та організаторських схильностей «КОС» Б. Федорошина [19, с. 97], опитувальник для оцінки менеджерського потенціалу (розроблений М. Вудком та Д. Френсісом) [37, с. 50-57].

Методики дослідження індивідуально-психологічних особливостей безробітних включали: тест «СМІЛ» (Стандартизований багатофакторний метод дослідження особистості Л.Н. Собчик), методика 16 PF Р. Кеттела [18, 19], тест «Адаптивність»: багаторівневий особистісний опитувальник (МЛЮ-АМ, розроблено А.Г. Маклаковим і С.В. Чермяніним) [38, с. 142-148].

Дослідження змін емоційно-вольових якостей безробітних здійснено за такими методиками, як: методика самооцінки рівня тривожності Спілбергера-Ханіна [18, с. 102], методика оцінки рівня функціональних можливостей психічної адаптації та шкальованої самооцінки втоми та працездатності О.М. Кокуна [20, с. 76-78], методика діагностики рівня соціальної фрустрованості Вассермана-Бойко [39], опитувальник оцінки рівнів синдрому «емоційного вигорання» (розроблено Н. Водоп'яною та Є. Старченковою для офісного (менеджерського) персоналу) [17, с. 331-333].

Соціально-психологічні особливості психологічного супроводу професійної перепідготовки безробітних визначали за наступними методиками: методика визначення самоефективності за шкалою Р. Шварцера та М. Єрусалема [40], методики дослідження величини навчального та позанавчального навантаження і його самооцінки безробітними, методики самооцінки своїх стосунків з однокурсниками та педагогами (психологом) та задоволе-

ністю навчанням і програмою психологічного супроводу [41, с. 51-54].

Організація дослідження організаційно-психологічних детермінант адаптації безробітних зумовлює створення певної структури емпіричного дослідження, яка дає можливість досягти оставленої мети та реалізувати розв'язання завдань дослідження.

Планування дослідження детермінант адаптації безробітних базується на визначеній меті та основних і допоміжних завданнях під час психологічного супроводу процесу професійної перепідготовки.

Дослідження здійснювалося у три основні етапи. Перший етап присвячено теоретичному аналізу вивчення проблеми адаптації безробітних на ринку праці у науковій літературі, в теоретичному аспекті з'ясовано особливості адаптаційного процесу безробітних. На цьому ж етапі обґрунтовано методи і психодіагностичні методики, визначено стратегію і концептуальну модель емпіричного дослідження та здійснено емпіричне дослідження.

На другому етапі з'ясовано зміст, структуру і особливості адаптації безробітних, визначено вплив організаційно-психологічних детермінант на процес адаптації, проведено математичний аналіз із визначенням структурних компонентів, взаємозв'язків між показниками, на підставі чого розроблено психологічну програму, спрямовану на оптимізацію адаптації безробітних до сучасних умов ринку праці.

На третьому етапі проведено формульний експеримент і здійснено порівняльний аналіз результатів апробації психологічної програми адаптації безробітних під час професійної перепідготовки.

На першому етапі у констатуючому експерименті взяли участь 162 особи з числа слухачів курсів перепідготовки безробітних міського центру зайнятості за напрямом перепідготовки «Директор з персоналу». Тривалість навчання становила 3 календарних місяці. Середній вік групи досліджуваних – 36,6 рока.

Психологічна програма адаптації безробітних включала: індивідуальне психологічне консультування, 5 групових психо-

логічних тренінгів і 3 практичних заняття за тематикою «Сучасні технології пошуку роботи», «Підготовка до співбесіди та самопрезентація», «Технологія складання резюме та проходження телефонного інтерв'ю з роботодавцем».

Контрольні обстеження з метою порівняння його результатів проводилися на 2 день початку курсів та в день їхнього закінчення.

Під час проведеного індивідуального психологічного консультування на початку професійної перепідготовки встановлено, що в процесі адаптації більшість з безробітних відчувають психологічні проблеми, пов'язані з необхідністю трансформації ціннісних орієнтацій, зміною соціального статусу, подоланням різних важких життєвих ситуацій, що зумовлені безробіттям.

Враховуючи соціальну неоднорідність вибірки слухачів, їх було розбито на групи за критеріями попереднього досвіду роботи та соціальної активності, а на підставі проведених співбесід та експериментального спостереження виявлено психологічні особливості досліджуваних груп.

1. Група досліджуваних, які звільнилися з попередньої роботи за згодою сторін та не мають попереднього досвіду роботи з персоналом. Це найбільш соціально «мобільна» частина безробітних з огляду на перспективи перенавчання на нові спеціальності та подальшого працевлаштування. Як правило, ці особи приймають рішення про звільнення, коли є певна альтернатива на ринку праці, або особа не може повністю реалізувати свій творчий потенціал на попередній роботі, порівнюючи свій життєвий шлях і його результати з тим, як живуть і чого встигли досягти його однолітки. Їм необхідна така професійна перепідготовка, яка дала б швидке зростання у професійній кар'єрі і згодом – матеріальний статок.

2. Група досліджуваних, які звільнені з силових міністерств. Це група військовослужбовців, найчастіше звільнених у зв'язку зі скороченням посад, що не завжди збігається з їхніми особистими планами. Більшість вважає себе скривдженими, покинутими і схильна досить

негативно оцінювати свої перспективи, що може приймати навіть форму агресії по відношенню до оточуючих. Поєднання матеріальних труднощів і побутової невлаштованості призводить до кризових станів психіки. Але, незважаючи на труднощі, переважна більшість представників даної категорії намагається зберегти емоційну і душевну гнучкість і веде активний пошук нових форм поведінки.

3. Група досліджуваних, які мають попередній досвід роботи з персоналом («кадровики» та HR-менеджери). Як правило, це група безробітних, які були звільнені з установ і підприємств різних форм власності за скороченням або внаслідок ліквідації цих установ. Проте ці особи мали змогу реалізувати свої можливості на попередньому місці роботи та вбачають перспективним перенавчання як підвищення кваліфікації з обраного напрямку діяльності. Вони не планують перехід до інших спеціальностей. Тобто прагнуть до діяльності, в якій будуть збережені атрибути їхнього соціального статусу, але при цьому не прагнуть до особливо складних видів діяльності, оскільки це пов'язане з процедурами освоєння нової спеціальності, а більшості з них притаманна вже певна консервативність поглядів та інертність у діяльності. Процес серйозного навчання для них непривабливий, вони орієнтуються на роботу в межах діяльності, яку вже знають. Перебуваючи безробітними, вони активно звертаються за допомогою і працевлаштуванням в різні організації.

4. Група досліджуваних, які мають гуманітарну освіту і досвід роботи з людьми (в нашому випадку це були колишні лікарі, педагоги та соціальні працівники). Найчастіше це особи, які не мали в підпорядкуванні великої кількості підлеглих, з високим професійним потенціалом. Вони добре розбираються в закономірностях суспільного процесу і соціально-психологічних взаємодій, вміють професійно працювати з людьми, володіють аналітичними здібностями. Перехід на інші спеціальності вони переносять менш болісно. Безробітні цієї категорії легше знаходять собі роботу на основі сво-

єї спеціальності, але працевлаштування осіб зі специфічним фахом ускладнене, наприклад, лікарі-рентгенологи, лікарі-патологоанатоми або реаніматологи.

Таким чином, аналіз системної та діяльнісної передумов організації психологічного дослідження організаційно-психологічних детермінант адаптації безробітних надав підстав дійти висновку, що забезпечення ефективної психологічної адаптації безробітного до умов ринку праці реалізується через діагностування та корегування суб'єкта діяльності, його професійного перенавчання у процесі здійснення заходів психологічного забезпечення діяльності [21, 22, 29, 42].

Висновки

1. В основу формування психодіагностичного інструментарію дослідження

психологічних детермінант адаптації безробітних у процесі перенавчання покладено наукові підходи, які дають можливість отримати емпіричні дані завдяки організаційним, експериментальним, інтерпретаційним процедурам і методам обробки даних.

2. Обґрунтування методів організації дослідження будується на розумінні того, що після психологічного супроводу професійного перенавчання безробітні мають працювати в умовах зовнішніх і внутрішніх ризиків ринку праці, у конкурентному середовищі, що накладає певний відбиток на індивідуально психологічні характеристики особистості, мотиваційну, когнітивну, поведінкову та емоційно-вольову сфери людини і потребує інформативного психодіагностичного інструментарію.

Література

1. Павлов Ю.О. Психологічні аспекти професійного розвитку безробітних в умовах ринку // Педагогічний процес: Теорія і практика: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2005. – Вип. 2. – С.178-185.
2. Павлов Ю.О. Втрата роботи як психологічна проблема безробітних // Неперервна професійна освіта: Теорія і практика: Науково-методичний журнал. – К., 2005. – Вип. III-IV. – С.153-159.
3. Мілютіна К.Л. Порушення у розвитку адаптивності як психологічний чинник тривалого безробіття // Горизонти образования. – 2012. – № 3, том 4 (36). – С. 56-60.
4. Карамушка Л.М. Мотивація підприємницької діяльності : Монографія / Л.М. Карамушка, Н.Ю. Худякова. – К. – Львів : Сполом, 2011. – 208 с.
5. Карамушка Л.М., Філь О.А., Бондарчук О.І., Федосова Г.Л., Ковальчук О.С., Креденцер О.В., Терещенко К.В., Івкін В.М. Психологія діяльності організацій в умовах соціально-економічних змін (на матеріалі освітніх організацій): монографія. / За наук. ред. Л.М. Карамушки. – К.: «Педагогічна думка», 2008. – 192 с.
6. Волошко Н.І. Методи надання медико-психологічної підтримки безробітним / Н.І. Волошко // Психологія особистості безробітного / Матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2004 р.). – К.: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2005. – С. 335-341.
7. Шекета Є.Ю. Механізм попередження довготривалого безробіття: імперативи формування та напрямки розвитку (на прикладі Карпатського регіону України) : Автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.07/Хмельницький національний університет. – Хмельницький, 2015. – 19 с.
8. Глуханюк Н.С. Психология безработицы: введение в проблему. : [Учеб.-метод. пособие] / Н.С. Глуханюк, А.И. Колобкова, А.А. Печеркина; Рос. акад. образования. Моск. психол.-соц. ин-т; [Гл. ред. Фельдштейн Д.И.] – 2-е изд., доп. – М., 2003. – 83 с.
9. Філь О.А. Психологічні характеристики конкурентоздатності безробітних – майбутніх підприємців / О.А. Філь, Л.В. Галаган // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць / Ун-т менеджменту освіти АПН України, Асоц. безперерв. освіти дорослих ; [редкол. : О.Л. Ануфрієва та ін.]. – К. : Геопринт, 2009. – Випуск 13. – Ч. 2. – С. 313-320.
10. Зарицька А.В. Якість освітніх послуг як основа професійної ресоціалізації безробітних // Соціальна психологія – № 1-2. – Київ: 2012. – С. 270-276.
11. Рудюк О. В. Личностно-смысловые детерминанты переживания безработными профессиональных кризисов: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05 – социальная психология; пси-

хология социальной работы. – Институт психологии им. Г. С. Костюка НАПН Украины. – Киев, 2011. – 19 с.

12. Алексеева А.В. Професійна конкурентоздатність як умова професійної самореалізації особистості в ситуації безробіття: детермінанти та чинники / А.В. Алексеева // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання. – К., 2008. – С. 43-49.

13. Корольчук М.С., Пасічна В.Г. Детермінанти і вплив молодіжного безробіття на адаптаційні можливості особистості (за результатом аналізу іноземних джерел) // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип.35. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. – С. 221-234.

14. Звіт про роботу з соціально-психологічної адаптації військовослужбовців звільнених у запас за програмою професійної перепідготовки проекту «Україна-Норвегія» / В.Є. Шевченко: К., Університет «КРОК». – 2014. – 47 с.

15. Богдюк А. Психосоціальні механізми регуляції стресової поведінки безробітних / А. Богдюк // Психологія праці та управління: Збірник наукових праць V всеукраїнської науково-практичної конференції. – Част. 2. – К.: ІПК ДСЗУ, 2008. – С. 795-103.

16. Бойко Г.В. Зміни уявлення про себе в умовах втрати та відсутності роботи / Г.В. Бойко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2003. – Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія, Вип. 11. – С. 10-13.

17. Бодалев А.А., Столин В.В. Общая психодиагностика. – СПб.: «Питер», 2000. – 440 с.

18. Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование. – СПб.: «Питер», 2001. – 688 с.

19. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: Учебник для вузов. 2-е изд. – СПб.: «Питер», 2008. – 384с.: ил. – (Серия «Учебник для вузов»).

20. Кокур О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: Монографія. – К.: Міленіум, 2004. – 265 с.

21. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 400 с.

22. Корольчук М.С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 580 с.

23. Корольчук М.С., Осьодло, В.І. Методичні та теоретичні проблеми в психології: навч. посібник / М.С. Корольчук, В.І. Осьодло – К. : Ніка-Центр, 2013. – 336 с.

24. Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості : монографія / В.М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2007. – 432 с.

25. Максименко С.Д. Методи дослідження особистості / С.Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – №7. – С. 1-8.

26. Лях Ю.Є. Оцінка та прогноз психофізіологічних станів людини в процесі діяльності: Автореф. дис. ... д-ра біол. наук: 03.00.13 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1996. – 45с.

27. Карвасарский Б.Д. Клиническая психология: учебник. – СПб.: «Питер», 2008. – 960 с.

28. Семиченко В.А. Психодиагностика : модульный курс для преподавателей и студентов / В.А. Семиченко. – К. : Издатель Эшке А.Н., 2009. – 247 с.

29. Технології роботи організаційних психологів: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / За наук. ред. Л.М. Карамушки. – К.: Фірма «ІНКОС», 2005. – 366 с.

30. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: «Питер», 2001. – 288 с.

31. Кокур О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: Монографія. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. Агенство», 2012. – 200 с.

32. Психологічні особливості віддалених наслідків стресогенних впливів : монографія/ М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, А.І. Кулаженко та ін. ; за ред. М.С. Корольчука. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – 276 с.

33. Ильин Е.П. Теория функциональных систем и психофизиологические состояния // Теория функциональных систем в физиологии и психологии. – М.: Наука, 1978. – С. 325-346.

34. Зараковский Г.М., Королев Б.А., Медведев В.И., Шлаен П.Я. Диагностика функциональных состояний // Психические состояния / Л.В. Куликов (сост. И общ. ред.). – СПб.: «Питер», 2000. – С. 121-129.

35. Ричи Ш. Управление мотивацией. Пер. с англ. Климова Е.М.: Юнити-Дана, 2004. – 393 с.

36. Леонтьев Д.А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО), 2-е изд. – М.: «Смысл», 2000. – 18 с.
37. Дергалева И.Ю., Резанович И.В. Мониторинг профессионального потенциала менеджера // Вестник Южно-Уральского государственного университета, 2008. – № 30. – С.50-57.
38. Маклаков А.Г., Чермянин С.В. Психологическое прогнозирование в экстремальных условиях деятельности // Вестник СПбГУ: С.-Петербург, 2009. – Сер. 12, вып. 4. – С.142-148.
39. Вассерман Л.И. Методика для психологической диагностики уровня социальной фрустрированности и её практическое применение : Метод. Рекомендации / Л.И. Вассерман, Б.В. Иовлев, М.А. Беребин. – СПб : С-Пб. НИПНИ им. В.М. Бехтерева, 2004. – 27 с.
40. Шварцер Р., Ерусалем М., Ромек В. Русская версия шкалы общей самооффективности Р. Шварцера и М. Ерусалема // Иностранная психология. – 1996. – № 7. – С. 71-76.
41. Методичні рекомендації щодо розроблення й оформлення навчальних шляхів перепідготовки безробітних. – Науково-методичний Центр вищої освіти Міністерства освіти і науки України. – К., 2012. – 72 с.
42. Невоснна О.А., Сінгуцька Я.О. Особливості соціально-психологічної адаптації безробітних // Вісник Харківського національного університету : Серія «Психологія». – 2013. – № 960. – С. 128-130.